

*Артъомцев О. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземної філології і перекладу**Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ДІАПАЗОН ВЗАЄМОДІЇ ДЕВЕРБАЦІЇ ТА СЕМАНТИЧНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто діапазон взаємодії девербації та семантичної диверсифікації у німецьких похідних дієсловах. У ході лінгвістичного аналізу виявлено глибину й діапазон співвідношення концептуальних складових частин семантичної структури девербативів та умов здійснення транспозиції похідного дієслова в інший семантичний підклас.

Аналізуються твірні та похідні дієслова у форматі кореляцій концептуальних ознак, що виконують функцію взаємодоповнюючих елементів. Як базові твірні одиниці застосовуються кореневі дієслова мовлення, руху, фізичної дії та емоційного стану, які є носіями конкретності. Утворені від них девербативи за допомогою невідокремлюваних префіксів *be-, er-, ge-, ver-, ent-, emp-, miss-* можуть відрізнитися від твірних концептуальними значеннями у діапазоні «конкретність – абстрактність».

Семантична структура твірних дієслів представлена транспарентно, оскільки в ній зафіксоване тільки значення конкретності дії. У новоутворених девербативах-корелятах ознака конкретності дії може мати місце, але не може бути семантичною домінантою. Сема абстрактності набуває статусу релевантності для процесу комунікації.

Спостерігається також семантична транспозиція девербатива у сферу абстрактності. У семантичних структурах таких девербативів актуалізуються поняття «відношення», «емоційне відношення», «вплив», «скоєння злочину», «порушення».

Реалізація прагматично орієнтованих похідних у мовленні супроводжується взаємним впливом комунікантів на шляху досягнення поставлених цілей на кшталт зміни власної думки, переоцінки точок зору. Використання прагматично заряджених похідних дієслів завдяки конденсації концептуальних семантик оціночності та спонукальності стає релевантним у досягненні певних цілей у процесі комунікації.

Йдеться про вплив значення префіксів на актуалізацію концептуальної структури девербатива, тобто за невідокремлюваними префіксами закріплена відповідна спеціалізація у вираженні концептуальних ознак.

Ключові слова: девербація, семантична диверсифікація, діапазон взаємодії, семантична транспозиція, твірне дієслово, похідне дієслово, концепт.

Постановка проблеми. Заслужують особливої уваги механізми взаємодії девербації, семантичної диверсифікації та транспозиції в процесі утворення похідного дієслова в лексичній системі німецької мови. Твірні та похідні дієслова пов'язані одне з одним не тільки формальними словотвірними елементами, але й змістовними ознаками, які постійно перебувають у тісному семантичному зв'язку, взаємодіючи й одночасно впливаючи на концептуальні характеристики похідних

дієслів (девербативів). Девербація та семантична диверсифікація реалізуються в діапазоні семантичної кореляції «конкретність/абстрактність», у межах якої можна спостерігати комплексне вираження людських думок про себе і навколишній світ. Проблема полягає у визначенні причин актуалізації концептуальних значень у семантичній структурі похідного дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантика похідних дієслів неодноразово досліджувалась у тих наукових працях, у яких більшою чи меншою мірою були висвітлені проблеми імпліцитності вираження значення мовних одиниць [1].

Багатьма вітчизняними та зарубіжними лінгвістами активно досліджувався семантичний потенціал похідних дієслів на засадах функціональної граматики. При цьому було з'ясовано, що семантичний взаємозв'язок твірних і похідних дієслів можна виявити на основі словотвірних елементів [2]. Більш того, у цих наукових працях йдеться про семантичну модифікацію і транспозицію мовних знаків [3, с. 102].

Завдяки великому науковому спадку представників традиційної функціональної семантики була створена теоретична й практична база для здійснення кроку до горизонтів когнітивної лінгвістики, загальноприйнятим для якої став концептуальний аналіз, спрямований на вирішення проблем репрезентації людських знань, які зафіксовані у концептуальних структурах [4, с. 209]. Не залишилися поза увагою дослідників також зв'язок словотвірного процесу з концептуальною семантикою.

З часом посилилась інтенсивність лінгвістичних досліджень, присвячених різним яким концептам, зокрема його семантичній об'єктивності [4, с. 209].

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу семантичних структур твірних і похідних дієслів, базовим елементом яких може бути кореневе дієслово руху, мовлення, фізичної дії та емоційного стану. Аналізуючи співвідношення семантичних структур твірних та похідних дієслів із невідокремлюваними префіксами, можемо виявити глибину впливу девербації на діапазон прояву семантичної диверсифікації, оскільки остання спричиняє появу у лексико-семантичній системі німецької мови одиниць із релевантними для комунікації концептуальними змістами.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою ідентифікуючою характеристикою людини є й залишається здатність здійснювати суспільну комунікацію задля здійснення обміну інформацією. Для вирішення такої потреби перш за все застосовуються дієслова мовлення, які у лексико-семантичній підсистемі німецької мови найбільш репрезентативні. За кількісними підрахунками, твірні дієслова мовлення є найбільш численною групою серед досліджуваних твірних іншої тематики, від яких можуть утворюватися похідні дієслова.

Отже, насамперед заслуговують на увагу щодо взаємодії девербації і диверсифікації твірні дієслова *reden, sagen, zeugen* як кореляти для девербативних дієслів, утворюючи так звані семантичні кореляти, а саме *reden [sprechen]: überreden [j-n durch Zureden dazu bringen, dass er eigentlich nicht tun wollte]; zeugen [als Zeuge etw. aussagen]: überzeugen [durch Argumente bewirken, dass j-d etw. als richtig anerkennt]; sagen [j-m etw. mitteilen]: untersagen [j-m etw. verbieten]*.

Семантична структура досліджуваних твірних дієслів характеризується гомогенністю і транспарентністю, оскільки в ній виражається тільки конкретне значення мовлення. У процесі диверсифікації спостерігається зміна семантичних параметрів похідних дієслів *überreden, überzeugen* та *untersagen* завдяки тому, що завдяки взаємопроникненню семантики префікса та твірної основи відбувається модифікація семантичної структури девербативів, тобто виникають відповідні умови для індукування концептів оціночності, спонукальності. Поява таких концептів у семантичних структурах похідних дієслів вказує на розширення семантичного потенціалу девербативів. Більш того, зазначені дієслова слугують вираженню прагматичної спрямованості дії.

Реалізація прагматично орієнтованих похідних дієслів у мовленні супроводжується взаємним впливом комунікантів на шляху досягнення поставлених цілей, на кшталт зміни власної думки, переоцінки точок зору. Використання прагматично заряджених похідних дієслів завдяки конденсації концептуальних семантик оціночності та спонукальності не є винятком. Отже, домінуючі у смисловій структурі досліджуваних девербативів прагматичні елементи набувають ознак потенційно комунікативної домінанти, яка докорінно змінює семантичну спеціалізацію мовної одиниці.

Суттєвим з огляду на взаємодію концептуальної семантики із семантикою мовлення є концепт емоційності, що може бути виражений різними мовними засобами. Як правило, носіями такої семантики є дієслова, словосполучення та фразеологічні одиниці. З цієї низки не виключаються також релевантні для цього дослідження девербативи німецької мови, у семантичній структурі яких актуалізується імпліцитна концептуальна семантика емоційності, що, безперечно, належить до антропоцентричних характеристик людини. У зв'язку з необхідністю дослідження особливостей реалізації концепту «емоційність» у процесі комунікації доречно залучити до семантичного аналізу такі кореляти: *klagen [j-m erzählen, dass man Kummer hat]; verklagen [gegen j-n vor Gericht klagen]; schimpfen [Zorn laut äußern]: beschimpfen [j-n durch Beschimpfungen beleidigen]*.

За таких умов семантичної диверсифікації комуніканти отримують засіб вираження взаємовпливу за допомогою девербативів *verklagen, beschimpfen*, семантика яких визначається взаємодією мовлення та емоційного відношення. Твірні дієслова *klagen, schimpfen* слугують виключно для вираження конкретних семантик мовлення та емоцій. Внаслідок девербації у семантичних структурах похідних дієслів завдяки індукуванню концептуальних значень емоційного відношення та інтенції відбувається семантична модифікація девербативних дієслів. Релевантними для мовців стають прагматичні цілі. Отже, у системі німецької мови закріплюються нові одиниці з більш привабливою для комунікантів прагматичною цінністю. Використовуючи такі дієслова, мовці потрапляють у конфліктну ситуацію з відповідними негативними або позитивними наслідками.

На перший погляд, діапазон дії семантичної диверсифікації обмежується певними рамками. Однак фактично діапазон та глибина її прояву не мають обмежень. Варто проаналізувати такі умови семантичної диверсифікації, за яких у семантичній структурі похідного дієслова відбувається імплікація релевантного концепту оціночності (наприклад, *sprechen [reden]: widersprechen [j-s Meinung für unrichtig erklären und andere vertreten]*).

Очевидним є той факт, що твірне дієслово *sprechen* спеціалізується на вираженні конкретності, тобто його семантична структура вважається гомогенною. Інша ситуація спостерігається в процесі реалізації семантики дієслова *widersprechen*. Порівняно з твірним дієсловом цей корелят акумулює в собі семантику мовлення та оціночності. Внаслідок диверсифікації семантична структура девербативу ускладнюється і стає гетерогенною. Розширення семантичної структури похідного дієслова відбувається у такий спосіб, що семантична модифікація приводить до домінування абстрактного компонента за збереження конкретного компонента мовлення, який не елімінується. Водночас змінюється спеціалізація девербативного дієслова завдяки здатності вираження комунікативно-релевантної семантики оціночності, що суттєво відрізняється від семантики мовлення абстрактністю.

Зовсім інша семантична ситуація спостерігається в такій кореляції твірної і похідного дієслова: *sagen [j-m etw. mitteilen, indem man Wörter und Sätze ausspricht: entsagen [freiwillig etw. nicht benutzen]*. У семантичній структурі девербатива *entsagen* елімінується конкретна сема мовлення. Однак виникають умови, за яких індукуються концептуальні семантики відношення та оціночності. Така модифікація семантики дієслова приводить до утворення гомогенної семантичної структури для вираження абстрактності. До речі, у такій когнітивній ситуації втрачається здатність девербатива відтворювати конкретну семантику.

Якісно інші наслідки розширення потенціалу семантики похідного дієслова можна продемонструвати на кореляції таких твірних і похідних дієслів, як *schreiben* і *unterschreiben*, то концептуальний аналіз дієслів *schreiben [schriftlichen Text verfassen]: unterschreiben [einen Namen unter einen Dokument schreiben, um damit etw. zu bestätigen]* свідчить про те, що семантична диверсифікація спричинює індукцію домінуючого і релевантного для результату комунікації концепту підтвердження. Дія, виражена дериватом, відрізняється тим, що вона представлена гетерогенною, оскільки у семантичній структурі представлені два різні значення. Семантика мовлення є базою для вираження значення підтвердження, тобто стержнем, на який нашаровується актуальна абстрактна семантика. Експлікація концептуальної прагматичної семантики підтвердження уможливує розуміння того, що в процесі диверсифікації в лексико-семантичній підсистемі німецької мови фіксуються мовні одиниці, завдяки яким збільшується потенціал вираження абстрактних понять.

В ході подальшого аналізу причин реалізації семантичної диверсифікації були визначені інші приховані змістовні елементи семантичних структур похідних дієслів, експлікація яких розширює уявлення про діапазон її реалізації. Для вирішення такої проблеми слід залучити семантичну кореляцію твірної і похідного дієслова *sprechen* і похідного *versprechen*: *sprechen [reden]: versprechen [j-m sagen, dass man etw. ganz sicher tun wird]*.

Висхідне для утворення девербатива *versprechen* твірне дієслово *sprechen* характеризується гомогенністю семантичної структури та означає тільки гомогенне мовлення. В процесі девербації і семантичної диверсифікації відбуваються змістовні перетворення, спрямовані на розширення семантичного потенціалу мовної одиниці. Іншими словами, уможливується збільшення семантичної ємкості похідного дієслова *versprechen* на основі імплікації концепту «надійність», отже в семантичній структурі девербатива створюються і реалізуються передумови для конденсації абстрактної семантики у комбінації з конкретною. Під час взаємодії двох якісно різних семантик для мовця вважається релевантним перефокусування уваги в бік значущості концептуальної семантики надійності, від якої в процесі подальшої комунікації залежить прагматичне використання одиниці мови. Мовець спонукає себе до облігаторного дотримання обіцянок.

Як засвідчує концептуальний аналіз твірних і похідних дієслів, інколи виникає ситуація, коли висхідні умови семантичної диверсифікації можуть мати інший характер, тобто йдеться про гетерогенність семантичної структури твірного дієслова (*loben [sagen, dass j-d sehr gut gemacht hat] : geloben [etw. feierlich versprechen]*).

Під час використання дієслова *loben* актуалізуються конкретна семантика мовлення та абстрактна семантика оціночності, які загалом обумовлюють гетерогенність семантичної структури одиниці мови. Новоутворений девербатив *geloben* відрізняється від його твірного корелята тим, що його семантична структура збільшується до чотирьох значимих компонентів, таких як мовлення, надійність, оціночність та емоційність. За такого збігу обставин три останні виступають у ролі домінуючих у формуванні змісту і, звичайно, можуть розглядатися як релевантні для вираження прагматичного значення.

Втім, у процесі семантичної диверсифікації не виключаються якісно інші семантичні наслідки, які можна продемонструвати на прикладі такої дієслівної кореляції: *reden [sprechen]: zerreden [mehrere Personen reden so lange etw. bis sich niemand dafür interessiert]*.

Семантична структура твірного дієслова *reden* є гомогенною, оскільки в ній актуалізується виключно сема мовлення. В ході семантичної диверсифікації структури похідного дієслова *zerreden* відбуваються такі змістовні перетворення, що приводять до актуалізації домінуючого значення знання та оціночності. Семантика мовлення втрачає своє семантичне домінування. Отже, зазначене девербативне дієслово вже спеціалізується на вираженні абстрактної семантики.

У масиві досліджуваних похідних дієслів зустрічаються девербативи, семантичні структури яких не можуть підлягати диверсифікації. Для підтвердження відсутності розширення семантичної структури слід розглянути такі умови дієслівної кореляції: *sagen [j-m etw. mitteilen]: besagen [etw. hat etw. zum sprachlichen Inhalt]; sprechen [reden]entsprechen [etw. ist einer anderen Sache gleichwertig]; deuten [etw. auslegen, erklären]:bedeuten [einen bestimmten Sinn haben]*.

Твірні дієслова *sagen, sprechen, deuten* та їх похідні дієслова-кореляти *besagen, entsprechen, bedeuten* семантично негомогенні, оскільки вони виражають конкретність і абстрактність відповідно, можуть співвідноситися за такими якісно протилежними ознаками. Внаслідок девербації похідні дієслова *entsprechen, bedeuten* транспонуються в інший лексико-семантичний підклас.

Відомо, що у лексичній системі німецької мови зафіксовані інші лексико-семантичні групи дієслів, такі як дієслова руху, фізичної дії, емоційного стану, що потрапляють у поле нашого зору, тому що вони можуть бути базою для дослідження обсягу й глибини прояву семантичної диверсифікації. Як і дієслова мовлення, ці дієслова позначають дії, що здійснює людина. Отже, дослідження особливостей функціонування більшого обсягу антропоцентричних одиниць німецької мови відкриває перспективи в отриманні достовірних результатів, аналізуючи імпліцитні семантичні процеси.

У загальному масиві дієслів німецької мови виокремлюються дієслова руху, за допомогою яких виражається процес переміщення людини з однієї точки простору в іншу. В рамках дослідження розглядається не будь-який рух, а рух як подолання дистанції між двома об'єктами, тобто упорядкований рух. Оскільки рух є невід'ємною характеристикою людського буття, можна говорити про існування тісної взаємодії цього процесу з такими релевантними характеристиками людини, як мовлення, емоційний стан, знання, мислення, які через мислення людини об'єктивуються у мовних одиницях.

Попередній аналіз семантичних структур твірних та похідних дієслів руху свідчить про деякі відмінності дії девербації і семантичної диверсифікації порівняно з попередніми дієсловами мовлення. Отже, в системі німецької мови може бути ідентифікована семантична кореляція змістовних структур дієслова *kommen* і дієслова *bekommen* (наприклад, *kommen [sich zu einem Ort kommen]: bekommen [in den Besitz einer Sache kommen, indem j-d sie einem gibt oder schickt]*).

Внаслідок девербації у лексико-семантичній підсистемі німецької мови з'являється девербатив з іншою діаметрально протилежною семантикою володіння, що призначена для відображення абстрактності. Блокуючи конкретну семантику руху, девербація спричиняє транспозицію девербатива в інший лексико-семантичний підклас.

У рамках співвідношення семантичних структур твірного дієслова *kommen* і похідного дієслова *verkommen* спостерігається транспонування девербатива в лексико-семантичне поле емоційного стану, у якому індукується значення негативно оцінки (наприклад, *kommen [sich zu einem Ort bewegen]: verkommen [in der Gesellschaft weit nach unten kommen]*).

Усі семантичні компоненти девербатива *verkommen* вказують на те, що у лексико-семантичному масиві німецької мови фіксується лексична одиниця з якісно протилежними ознаками. Вона спеціалізується не на вираженні конкретної дії, а на вираженні комбінованої абстрактної семантики, тобто відношенні емоційного стану.

Порівняльний аналіз семантичних структур досліджуваних корелятивних дієслів демонструє факт утворення девербатива з індукованою імпліцитною семантикою емоційного стану, що нанизується на конкретну семантику руху. Девербативне дієслово не транспонується в інше лексико-семантичне поле, оскільки диверсифікація його семантичної структури блокує цей процес.

Цікавим прикладом для ідентифікації розширення семантичної структури похідного дієслова може бути співвідношення семантичного потенціалу твірного дієслова *fahren* і похідного дієслова *erfahren* (*fahren [sich auf ein bestimmtes Ziel fortbewegen]: erfahren [eine neue Information über j-n, etwas bekommen]*).

В ході попереднього лінгвістичного аналізу семантичних структур досліджуваних корелятивних дієслів виявлено принципову змістовну розбіжність у репрезентації їх семантичних ознак. Семантична структура твірного дієслова гомогенна, оскільки в ній актуалізується лише конкретна семантика руху. Інша ситуація спостерігається під час формування семантичної структури похідного дієслова. Внаслідок девербації відбувається трансформація його семантичної структури завдяки індукуванню такого значення, як володіння, що має статус абстрактного поняття. Таким чином, девербативне дієслово транспонується в діаметрально протилежне лексико-семантичне поле.

З огляду на визначення діапазону взаємодії девербації та семантичної заслуговують на увагу також твірні дієслова фізичної дії, на основі яких утворюється низка похідних дієслів. У дослідженні зосереджено увагу на твірних дієсловах фізичної дії *ziehen, stoßen, heben, brechen, bringen, halten*, в якій внаслідок девербації утворені похідні дієслова-кореляти *beziehen, erziehen, entziehen, verstoßen, beheben, entheben, verbrechen, verbringen, erhalten, behalten* із кардинально іншими лексичними і лексико-граматичними значеннями.

Певні особливості зміни семантичної спеціалізації похідного дієслова виявляються шляхом кореляції семантичних структур твірного дієслова *ziehen* і похідних дієслів *entziehen* і *beziehen*: *ziehen (j-d etwas oder eine Person bewegt): 1) erziehen (j-n in seiner geistlichen und charakterlichen Entwicklung formen); 2) entziehen (j-m etwas nicht länger gewähren)*.

У семантичній структурі твірного дієслова *erziehen* актуалізується гомогенне значення фізичної дії. У девербативі *erziehen* внаслідок модифікації семантичної структури індукується абстрактне значення виховання. Аналогічні зміни відбуваються у девербативі *entziehen*, у семантичній структурі якого закріплюється абстрактне значення позбавлення чогось. Трансформацію конкретної семантики в абстрактну у ході девербації можна спостерігати також у таких кореляціях: *stoßen (eine Stoß geben): verstoßen (nicht so handeln, wie es ein Gesetz verlangt); brechen (etwas Hartes mit Gewalt: verbrechen (etw. Böses und Schlechtes tun) in zwei Stücke teilen), heben (etw./j-n nach oben bewegen): (etw. Unangenehmes oder Störendes beseitigen); bringen (bewirken, dass etw. an einen Ort gelangt: verbringen (eine bestimmte Zeit lang an einem Ort sein); halten (bewirken, dass eine Person oder Sache bleibt: erhalten (durch Maßnahmen bewirken, dass im gleichen Zustand fortbesteht))*.

Внаслідок семантичної транспозиції у лексичній системі німецької мови закріплюються похідні дієслова, які є носіями абстрактних концептів.

Висновки. Невідокремлювані префікси під час взаємодії із семантикою твірних дієслів по-різному впливають на формування концептуальної структури новоутвореного похідного дієслова. Утворюються девербативи, які не підлягають транспозиції в інший лексико-семантичний простір, оскільки гетерогенна семантична структура, тобто наявність конкретного і абстрактного компонентів, блокує цей процес. За інших умов девербативного процесу відбувається транспозиція похідного дієслова в інший підклас завдяки індукуванню тільки абстрактного компонента.

Література:

1. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 200 с.
2. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. 1974. № 5. С. 64–76.
3. Voigt B. Präfigierung und Abwandlung. Modifikation. *Deutsch als Fremdsprache*. 1992. № 2. S. 100–104.
4. Приходько А.М. Семіотична об'єктивація концепту. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : Логос, 2007. С. 208–217.
5. Кудрявцева В.А. Соотношение явных и скрытых значений в семантике производного слова. *Алма-Ата* : Гылым, 1991. 213 с.
6. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Verf. Dieter Götz, Günter Zaensch, Hanus Wellmann. Berlin, 1998. 1216 s.

Artiomtsev O. Range of interaction between deverbation and semantic diversification

Summary. The article considers the range of interaction between deverbation and semantic diversification in German derived verbs. Linguistic analysis revealed the depth and range of the relationship between the conceptual components of the semantic structure of deverbatives and the conditions for transposing a derived verb into another semantic subclass. Verbal and derivative verbs in the format of correlation of conceptual that perform the function of complementary elements are analyzed. The root verbs of speech, movement, physical action and emotional state, which are the carriers of concreteness, are used as basic creative units. The deverbatives formed from them with the help of inseparable prefixes *be-, ge-, er-, ver-, ent-, emp-, miss-, zer-* can differ from the creative ones by conceptual meanings in the range of concreteness-abstractness.

The semantic structure of creative verbs is presented transparently, because fixes only the meaning of the specificity of the action. In newly formed deverbatives-correlates the sign of concreteness of action can take place, but cannot be semantic dominant. Sam abstractness acquires the status of relevance for the communication process.

There is also a semantic transposition of the deverbatives into the sphere of abstraction. In the semantic structures of such deverbatives such notions as attitude, emotional attitude, influence, crime, and violation are actualized.

The implementation of pragmatically oriented derivatives in speech is accompanied by the mutual influence of communicators of the way to achieving goals such a changing their own opinions, reassessment of points of view. The use of pragmatically charged deverbative verbs due to the condensation of the conceptual semantics of evaluability ant motivation becomes relevant in achieving certain goals in the communication process.

Based on the obtained linguistic data, is possible to draw conclusions about the influence of the meaning of prefixes on the actualization of the conceptual structure of the deverbative, and in inseparable prefixes are assigned a specialization in the expression of conceptual features.

Key words: deverbation, semantic diversification, transposing, range of interaction, conceptual component, root verb, deverbative.